ČASOPIS MORAVSKÉHO MUSEA
ACTA MUSEI MORAVIAE
XLII • 1957

Vědy společenské — Scientiae sociales

LIDOVÝ KROJ NA BRNĚNSKU

II. OBCE NA ZÁPAD OD BRNA

LE COSTUME POPULAIRE AU PAYS À L'OUEST DE BRNO.

MIROSLAVA LUDVÍKOVÁ

Zaměstnání obyvatelstva v okolí Brna a jeho závislost na městském trhu.

Tato práce je pátým příspěvkem k výzkumu lidového kroje na Brněnsku, prováděném národopisným oddělením Moravského musea v Brně v l. 1950—1956.

Ke konci 18. století se začíná rozvíjet brněnský textilní průmysl. Do Brna a nejbližších obcí se stěhují rodiny zkušených tkalců z Čech.

Na počátku 19. století se vyskytují už stížnosti, že muži raději jdou za prací do továren než na pole a do lesa. (F. Šujan, 1928, 368). Velkou příležitostí k výdělku byla také stavba dráhy v letech před r. 1840, později okolo 1855 a 1867. To jsou léta opětovného přílivu cizího obyvatelstva do vesnic, přilehlých ke dráze, čili též do okrsku, jehož kroj tu popisuji.

Doklady z počátku 19. století ukazují, že velmi mnohé ženy se zabývaly prodejem zemědělských produktů v Brně. Ty, které neměly vlastní hospodářství, skupovávaly zemědělské produkty ve vzdálených vesnicích. Byly to hlavně manželky dělníků, obvykle matky četných dětí, pro které nestačil manželův hubený výdělek.

Nejběžnější býval prodej ovoce. Do Brna se nosívaly třešně, švestky, rybíz, angrešt, ořechy, jablka, a pokud byly ještě v okolí města vinice, i víno. Nosívala se plná putna o 30, ba až 50 kg. Mnohá žena měla své stálé zákazníky, šly, jak se v městě říká, *na hotovo.* Prodávalo se také ke *kchăštechrům* (z něm. nář. Kasstecher - hokynář). Ostatní ženy šly s pěkným zbožím *na Zelené rynk* mezi *Líšeňke,* ostatní šly do ulic, na př. *na klášterské plac* (na Starém Brně), k Besednímu domu, do Josefské ulice, *za tunéle Na klase.* Tam stávaly s putnami nebo s pytli v řadách (cenilo se při tom hlavně místo na kraji řady). Část zboží, hlavně jakostnějšího, kupovaly od nich dále překupnice z Líšně.

S ovocem musely být ženy u potravní čáry *u akzicu* na výpadové silnici už v 5 hodin, protože později by na trhu už nic neprodaly. Tyto venkovanky se odívaly *do tiščenek, bíléch vešivaněch zástěr, kabátků, půlek, zavázaněch sakskéch nebo tureckéch šátků.* Při návalech na celnici jejich nažehlené oblečení zle trpívalo.

V létě chodily bosy a teprve před Brnem *v cihelňách* se obouvaly.

Ty, které byly z blízkých vesnic (z Lískovce a Bohunic na př.), prodávaly brambory, čočku, zelí, mák, vajíčka, fazole — co dům dal — a stávaly s tímto zbožím na Zelném trhu u ulice Petrské a Peroutkové, a to jak půllánice, tak i ženy bezzemků. Chudší i z dalekého Žebětína (12 km od Brna) nosívaly třebas jen pažit-

ku nebo slámu v otýpkách(!), svazečky dřeva — docela tak, jak to vidíme na Richtrově obrázku z r. 1816.

Děvčátka na jaře čekala na podléšky — *podlištičky*, konvalinky, později na zahradní květiny, dělala z nich kytičky a prodávala je *po grécaru*, když byla mamince pomohla odnést těžké nůše *nebo držet* výhodné místo. Také se nosil chřest líšeňským překupnicím. Maso a drůbež se prodávala na Dominikánském náměstí.

Zvláštní skupinu mezi těmito mnohými „trhovkyněmi" tvořily *mlíčařky* - mlékařky. Mléko kupovaly ve vzdálených obcích odpoledne předtím a druhý den ráno šly s ním do Brna. Mlékařky z Komína nakupovaly v Chudčicích, Senticích, ba až za Drásovem, z Lískovce v Ořechově a v Nebovidech, z Bohunic až ve vzdálených Tikovicích, a to za každého počasí. Nejednou chodila děvčátka s matkami, v dešti, ve sněhu, v matčiných stopách. S mlékem se chodilo *na hotovo*, t. j. roznášelo se po domech; dcery-dělnice je často pomohly před začátkem pracovní doby roznést, zvláště na vzdálená místa, jestliže matka nestačila a nechtěla ztratit zákaznice. Co zůstalo, to se od 6 do 8 hod. prodávalo na ulici. To už čekaly Líšňačky, aby neprodané mléko skoupily za babku.

Mléko se prodávalo *na žedlíčky* a nosilo se za starších dob v hliněných baních, později v plechových konvích v putnách na zádech. Málokteré měly vozíčky.

M. Polcarová z Nebovid vypráví, že kromě mléka nosívala na trh i tvaroh a máslo, pro které chodila dvakrát týdně za každého počasí, často až 8 hodin daleko, do Pravlovic, do Trboušan, kde selky už na ni čekaly. Z tvarohu se neplatilo clo. Prodávalo se jako máslo u Kapucínského kostela v neděli a ještě jednou týdně. Jestliže se všechno neprodalo, zalilo se v putně studenou vodou a uložilo do sklepa v č. 10. Prodávalo se *na věrduňky* a *vincířem* vážilo.

Na západě Brněnska je pro oděv mlékařek charakteristické, že usilovně trvaly na svém kroji. Ve všední den nejdéle odívaly kabátek, půlku a vyvázaný šátek. Tradice tohoto „mlíčařského" kroje byla tak silná, že si i neselské dcery přes odpor rodičů daly šít kabátky, aby se nelišily od ostatních. Tento kabátek byl znakem jak selských žen, tak také mlékařek, celkem bez ohledu na to, zda byly selkami nebo dcerami řemeslníků či bezzemků. O tom vypráví 60letá selská švadlena M. Pokorná z Troubska: Její matka si dala šít kabátek u cizího krejčího, ačkoli její otec byl také krejčí, ale dceři kabátek ušít nechtěl, protože prý nebyla ze selské rodiny.

Informátorky často vzpomínají na společenský odstup a pohrdavé chování „paniček". Ukazovaly na zboží rozložené k prodeji jen nohou, při koupi másla třeba u desíti prodavaček nejprve ochutnaly, aby pak koupily často jen jediný věrduňk. Ba dávaly si zboží zdarma donést daleko domů. *Milá brachu, dneska už žádná tolik nezkusí a nenadře se, co sme se nadřele me!*

Mezi měšťkami a venkovskými ženami byla velká sociální přehrada, nadto zdůrazněná též národnostními rozdíly. Brněnské obyvatelstvo bylo tenkrát ve svém průměru málo národnostně uvědomělé a Němci cizím živlem v jinak ryze české krajině. Ale ani český venkov valné uvědomění neměl. Teprve koncem 19. století se situace měnila vlivem vlasteneckých učitelů. Kdo by tu nevzpomněl ořechovského Bakeše a Kyselku, faráře Párala a mnohé jiné, kteří kolem r. 1890 zakládali čtenářsko-pěvecké a jiné spolky, jež přispívaly divadlem a nadšenou činností osvětovou k národnímu uvědomění a technickému pokroku vesnice. Nebývalý rozkvět brněnského průmyslu posiloval uvědomění sociální i národně politické.

V osmdesátých letech začínaly houfněji chodit do továren i ženy, ale stále ještě patří do kolektivu vesnice. Z počátku i ony nosí ještě kabátek s půlkou. Kroj odložily až na zač. 20. století, zvláště za velkého přílivu přistěhovalců do obcí

u dráhy a do těch, které jsou dnes už předměstím Brna. Cizí živel přehlušil domácí tradici. V době první světové války nosí vesnice svůj kroj už hodně narušený a mladé dívky jej odmítají, protože šaty šité vcelku (zde se jim říkalo „ganduš") vešly rychle v užívání, oblékají se pohodlněji a jsou praktičtější než někdejší kabátek a sukně.

Lidový kroj v první polovině 19. století.

Kroj venkovanek na obrazech do 19. století.

Na malbách jsou venkovanky ze 17. stol. zachyceny celkem nejasně, obyčejně v dlouhém rouchu, sahajícím až na zem, od pasu dolů zřaseném, nahoru upjatém; pokrytí hlavy je namalováno málo srozumitelně.

O šatu selského lidu z 18. století poučuje obraz F. V. Korompaye, představujícího Brno v den slavnosti Božího Těla, kde mezi panstvem, duchovními a řemeslníky zachycuje také vesničany. Ženské oblečení je vidět docela jasně: sukně široké, řasnaté kolem dokola, sahající málo pod kolena. Rukávce mají rukávy delší, zavázané pod loktem, s širším taclem. U krku jsou hladké, není vidět žádný límeček, jen některé postavy mají přes ramena přehozen šáteček. Kordulka je jednobarevná, dosti jednoduchého střihu, vpředu šněrovaná a sahá snad kousek pod pás. Na hlavě má jedna venkovanka malý upjatý čepec s úzkým kanýrkem dokola, jiné dvě složitější úvazy šátku nebo čepec, jedna, klečící, snad oděná v plášť, prostý šátek s úvazem, kterému se dnes na Brněnsku říká *„na řeč"*. Jedna žena má vlasy zapletené kolem „lžíce".

Obrázky Brna z první třetiny 19. století. Na Richtrových obrázcích Brna na začátku 19. stol. najdeme často i venkovanky, ale protože tvoří jen stafáž a protože postavy jsou poměrně malé, poskytnou informace sotva jen v obrysech, barvě a tvaru oděvu. Podrobnosti, na př. úvazy šátků, rozeznat nelze. Zdá se nám také, že v některých případech malíř přizpůsobil šaty dobové módě.

Na Richtrově kresbě z r. 1816 „Brno od severovýchodu" je také sedící starší žena, která prodává z otýpky dřevo (viz str. 86 této práce). Červená řasnatá sukně je uvázána nad pasem. Úvaz šátku je složitý a barevně na něm můžeme odlišit dvě části: tmavší je kolem obličeje a světlejší — nařasená — více vzadu. Na obraze Antonia Sachettiho z r. 1817 je poměr barev obrácený: část u obličeje je bílá, zatím co část v týle o mnoho vyšší je šedavá. Zřetelně plachetku má na sobě venkovská žena z obrázku F. Rektoříka z r. 1817 (Pohled na Petrov).

Na obraze Sachettiho je venkovanka oblečena v modrou sukni, bílou zástěru, část oděvu hnědavé barvy, vypadající jako kordule, sahá málo pod pás. Rukávce mají menší baňaté rukávky.

Shrneme-li materiál z let dvacátých, mají ženy většinou dosti široké modré nebo červené sukně, sahající málo pod kolena; zástěry bílé nebo modré, mnohem kratší než sukně, červené punčochy, tmavé nízké střevíce. O horní části oděvu nemůžeme mluvit už tak jednoznačně. Buď jsou ženy oděny v rukávce s delšími nebo kratšími rukávy nebo v přiléhavé kabátky nejasného střihu. Někdy mají přes ramena přehozeny menší třícípé šátky červené (U Židovské brány, 1825) — půlky, nebo velký bílý přehoz (Cesta z Kamenného mlýna do Žabovřesk, 1827), volně vpředu svázaný na uzel. Na hlavě mají složitě uvázané bělavé šátky. Úvaz šátku ženy od Židovské brány připomíná úvaz vídeňského šátku.

Ženské oblečení před r. 1848 podle archivních památek a podle dochovaných součástí oděvu.

Spodní oblečení. Pokud se týká spodního oblečení, nosil se na rozhraní 18. a 19. století rubáč jako všude na Moravě. (J. Klvaňa, 1899, 198).) Jako po-

zůstatek v terénu jsem našla spodní korduli z rovného pruhu plátna, zavěšeného na tkanicích, nikoliv šněrovaného, jak by se očekávalo, ale zapínaného vpředu na dva knoflíky (Strnáská 1949, 10). S názvem *voplička*, který uvádějí pracovnice Vesny, jsem se nesetkala. (Rukopisy v archivu Moravského musea v Brně). Později se nosí košile z hrubého plátna s malými baňatými rukávky, u krku stažená šňůrkou. Obléká se přes hlavu a nemá jiného rozstřižení.

Na ostatní všední oblečení můžeme usuzovat jen podle obrázků Richtrových, protože patrimoniální pozůstalosti nám zachycují jen oblečení cennější.

Rukávce. Rukávce byly asi podobného střihu jako košile, ovšem z jemného kamrtuchového plátna. Podle Hornovy ilustrace obyvatel Líšně r. 1838 by se dalo soudit, že se v této době ještě nenosily později tak charakteristické půlky, ale výstřih byl ukončen nabíraným límečkem. Avšak Líšeň neleží v území, které tu popisuji, a mohla mít jiný vývoj. D. Stránská píše také o tom, že se krajky límců žlutily na Brněnsku šafránem (Stránská, 1949, 47). Jedna zpráva z pozůstalosti z Ostopovic z r. 1834 uvádí límec u rukávců vyšívaný. Kdyby se už nosila půlka, byl by vyšívaný límec zbytečný, protože by jí byl kryt. Zatím tedy nemůžeme přesněji určit, kdy se začala nosit velká půlka z bílého plátna.

Kordule. Kordule bývaly už dosti pestré. Zmíněná pozůstalost z r. 1834 uvádí jich hned několik: jednak byla ze zeleného damašku s červenou hedvábnou stuhou, jiná z červeného damašku se žlutými květy a stříbrnou stuhou, další z červeného bavlněného plátna s modrou stuhou a modrá bavlněná s červenou stuhou. Jiné pozůstalosti uvádějí jako materiál manšestr, plátno, bavlnu, sukno, kartoun, kreditor.

Sukně. Oblíbená barva letní plátěné sukně byla modrá, často najdeme i bílou s proužkem červeným (bavlněná kartounka) nebo modrým. Vetkaný červený proužek mívala také *valiska*. Dochovala se nám sukně z poloviny minulého století, t. zv. *triliška*, z bavlněného plátna s vetkávanými červenými a modrými proužky různé šířky. Je všita do pásku, dole ztužena jen našitým či přehrnutým kusem látky (později se mu říká *plech*), jinak bez ozdob. Nařasena, avšak poměrně málo je kolem dokola. Vpředu je všit kus jiné kostičkované látky. Je to snad památka na rozevřený šorec, který se nejdéle nosil v Troubsku u Brna. V Národopisném museu v Praze je z černého, lesklého, drobně skládaného plátna. Nosil se dlouho, stařenkami takřka až do konce 19. století a jsou na živu ještě jeho pamětnice (oba doklady mluví však už o šorci sešitém):

Kromě toho se uvádějí v pozůstalostech sukně kanafasové, flanelové, vídeňské, potištěné, soukenné, merinové. Pamětnice mluví o teplých *moldonkách*. Při které příležitosti se která nosila, nevíme, můžeme usuzovat jen na roční dobu podle materiálu. Triliška se nosila jen na velké svátky a k muzice v první den výročních slavností.

Zástěry. Pozůstalosti rozeznávají fěrtochy a zástěry. Analogií podle pozdějších názvů z terénu usuzujeme, že první byly na svátek, druhé byly všední. Obojí byly modré (nevyšívané) nebo bílé plátěné. V Troubsku se nosívaly i modrotiskové zástěry. (D. Stránská, 1949, 249.) Jedna z nich je dochována v Národopisném museu v Praze. Je ozdobena bleděmodrým, málo výrazným t. zv. vyvazovaným vzorem ve svislém směru.

Jiná zajímavá zástěra byla *glancovaná* (viz str. 97). V terénu jsem se s ní nesetkala, nedochovala se. Vyprávěly však o ní téměř všechny informátorky nad 80 let; nosily je jejich babičky.

Kabáty, kabátky. Dívky chodily v létě a k muzice v rukávcích, ale za chladna a starší ženy vůbec v neděli chodívaly v kabátku. Podle Hornových ilustrací a podle kabátku z Národopisného musea v Praze usuzujeme, že ve srovnání s dochovanými kabátky z konce století měl menší výstřih; úzký šůsek se ohrnoval

a byl podšit hedvábím jasné barvy, které bylo i na úzkých manžetách. Zdá se také, že rukávy nebyly u ramen tak baňaté.

Kabáty bývaly ze stejného materiálu jako svrchní sukně. Zimní bývaly soukenné modré nebo černé, podšité kožešinou, na př. křečkem. Z Ořechoviček se uvádí manšestrový.

Čepce. Sváteční čepce byly z tuhého světle modrého, velmi drahého hedvábí. Byly zdobeny vetkanými růžemi na uších a v týle sámky a našitými korálky. Hlavička byla vzadu sploštěna do šířky. V týle byla přišita mašle široká jako dlaň. Tvar i barvu zachycuje Hornův obraz provdané ženy z Líšně.

Podobný doklad se uvádí z Měnína, kde se nosily modré čepce, kryjící temeno hlavy, ozdobené žlutými patáčky, s velkou modrou mašlí vzadu. (Aug. Kratochvíl, 1910, 21.) Zda je totožný s paterovým (tak překládám eine weibliche *Paterne* Bauernhaube) čepcem Marie Kamenické ze Střelic z r. 1841, nevíme, ačkoli všude jinde uvádějí pozůstalosti „modrý čepec". Na paralelu by ukazovala píseň ze Židenic:

Dy sem já se vdávala,
čepeček sem dostala,
pěkný *paterový*
s třema růžema. (Fr. Sušil, 1951, 413.)

Všední čepce byly prý bílé, víc si informátorky nepamatují.

Šátky. Na hlavě se nosily velké bílé šátky, které se jmenovaly *pliny* (Ořechov, Blučina, Měnín) nebo *plachetky* (Ostopovice, Troubsko, Střelice, Bohunice, Žebětín; jinde není pamětníků). Byly z „kamrtuchu" i z obyčejného plátna, jen obšité, vroubené zoubky, třásněmi nebo krajkami. Nejstarší dochovaná plina z Ořechova zachovává ještě červené vyšívání, ostatní jsou vyšity bíle. Jedna informátorka ze Střelic uvádí, že se jako plachetky nosily i velké bílé šátky, které jsou dnes známy pod jménem „napoleonské".

Úvaz byl běžný, byl uveden už u Střelic. Na Národopisné výstavě r. 1895 je plachetka na figuríně z Troubska nesprávně naaranžována (Český lid, 1896, 9). Babičky dnešních 80letých žen musely mít plachetky k úvodu. Snažily se mít je co nejbělejší (Střelice), *kerá lepčí, tá lepčí;* vyšívání muselo být *jako veklačeny, jak forma* — mělo vystupovat reliefovitě (Ostopovice).

Nejstarší doklad o červených šátcích, t. zv. *vídeňských* nebo *sakských*, je z roku 1831 a už se dělá rozdíl mezi lepší a horší kvalitou. Popisují se jako „květinové" nebo „s guirlandami". Starší úvaz je s konci visícími dolů. Tak je nosily Němky z Moravan o velkých svátcích ještě koncem minulého století.

Kromě toho se nosívaly i černé a modré šátky, ale o nich nic bližšího nevíme.

Za pěkného počasí chodívaly dívky i prostovlasé, s vlasy zapletenými kolem *žlice*, podlouhlého kousku plechu, na obou koncích rozšířeného tak, jak se zachovává ve svatebních obřadech na západě a ve stárkovských na východě od Brna ještě v druhé polovině 19. století.

Malé šátky na krk, červené, s hedvábnými třásněmi, uvádějí se v pozůstalostech z let 1840, kromě vlněných a plátěných. „Wiener Halstuch" z r. 1842 je pravděpodobně rozstřižená polovina vídeňského šátku — půlka.

Přehozy, zmiňované v pozůstalostech (Umhangstücher), které vidíme i na obrázcích Richtrových, jsou bílé cirkasové nebo z prostředně jemného plátna, jinak mají středem vetkaný pruh.

Obutí. Punčochy bývaly vlněné, bílé nebo červené. Střevíce nízké z telecí kůže nebo damaškové. Snad jsou totožné s *damískami* z králenských písní: „Vobuj na ně damíšky střevíčky".

Tak jako nás obrázky poučují o formě a barvě, tak pozůstalosti spíše o mate-

riálu, ačkoliv údaj se často omezuje jen na pojmenování. Někdy si písař při překladu neví s pojmenováním rady, a proto uvádí český název v závorce (ssorec, firtoch, zastera, rokavce, kartonka, valiska, čepec, kabat, ssatek).

Mužský oděv podle vyobrazení v 18. a 19. století.

Na obraze Korompayově se vyskytují také muži. Poznáme zřetelně, že jsou oblečeni v halinu, t. j. volný plášť, zde dosti řasnatý, od ramenou dolů se rozšiřující, vzadu od límce se čtvercovou látkovou částí, poměrně však malou. Jiný muž má zřejmě ocáskový kožich, totiž všední zimní oblečení, přiléhavé, s kožešinou dovnitř, na bocích vykrojené, při čemž kožešina není zastřižena. Třetí muž má plášť od pasu dolů řasnatý, dlouhý jen po kolena. Klobouky mají větší prohýbanou střechu. Takřka všichni venkované, které je jasně vidět, stojí obráceni zády k divákovi.

Na Richtrových obrázcích mají muži jako pracovní oděv dlouhé plátěné kalhoty, dole s roztřepeným okrajem, košili s velmi širokými rukávy a rozepjaté vesty rovného střihu, většinou modré nebo i červené. Muž s motykou na obrázku Cesta z Kamenného mlýna do Žabovřesk (1832) má bělavý kabát přehozený přes rameno. Na hlavě mívají klobouky se zprohýbanou střechou, ne tak širokou, jak to známe na př. z obrázku Hornova chlapce z Komárova (1837). Bývají bosí.

Jiný sedlák — oráč — má na nohou vysoké boty s přehrnutým okrajem a pod kolenem k okraji bot je bílý proužek. Tento přehrnutý okraj se jmenuje na Holešovsku „štermíny". (Kunz, 1956, 190, 151.) Vesta a rozepjatý kabát sahají málo pod pás, pod krkem je uvázaný šáteček nebo flór. Klobouk vyšší, mírně sbíhavé hlavy s úzkou střechou není doložen v terénu ani v jiných dokladech (Pohled na Brno se svahů Černých polí).

Ostatní sedláci mají krátké žluté koženky po kolena, krátkou šedavou nebo modrou vestu do pasu, nevýrazného střihu. Mají-li kabát, pak mají i modré nebo bělavé punčochy a nízké střevíce. V opačném případě jsou opět bosi.

Muži jsou většinou zachyceni při práci, jeden z nich (jdoucí po mostě) nese sotůrek.

Mužské oblečení podle archivních dokladů a podle zpráv z terénu.

Košile na všední den byla z hrubého plátna, sváteční jemného ‚kamrtuchu'. Analogií podle sousedního okresu ivančického usuzujeme, že byla na začátku minulého století vzadu rozstřižena (Aug. Kratochvíl, 1904, 17). Později se zavazovala vpředu u krku na tkaničku; široké rukávy byly buď volné nebo se stahovaly tkaničkou. Košile byla velmi dlouhá.

Kalhoty. Dlouhé letní kalhoty bílé nebo proužkované se zastrkovaly do vysokých bot. Jinak se nosily na svátek i na všední den kožené kalhoty (v pozůstalostech české názvy nohavice nebo katě) po kolena, ze žluté nebo černé ovčí nebo kozlí kůže. Od kolen dolů visely dlouhé třapce zavazovacích řemínků. Na vnějších stranách kalhot byly nenápadné jednobarevné nebo pestré stehové výšivky. V pase byly kalhoty staženy tkanicí. Užší poklopec se zapínal na dva knoflíky. V té době se nosily i tmavé soukenné kalhoty, zdobené někdy na vnější straně velkými kovovými knoflíky.

Obutí. Ke kalhotám se nosily modré vlněné punčochy (jen jedna informátorka z Komína uvádí zelené) a nízké kožené boty s přehrnutým jazykem na nártu a velkou přeskou. Skoro v každé pozůstalosti najdeme uvedeny i vysoké boty.

Řemeslníci z Ořechoviček nosili kalhoty i z jiného materiálu (nankinové, manšestrové, *kazimírové*, z *telecí* kůže) a jiné barvy, na př. zelené. Punčochy už roku 1807 bavlněné, snad proto, že byly jemnější.

Vesta a kabát. Vesta i kabát byly na poč. 19. století krátké. Na to nám ukazuje název z pozůstalostí *lajbl* a Richtrovy ilustrace. Pozdější, jak je známe z Hornových ilustrací, jsou dlouhé. Přesně touž podobu má kabát i vesta, známá pod jménem kordula, pokud se nosí, až do zániku, zhruba do konce století (Střelice, Troubsko, Bohunice). Materiálem bylo sukno. U řemeslníků z Ořechoviček se uvádí manšestr.

Vesty byly na západě a na jihozápadě hlavně modré, černé, na severozápadě i červené. Kromě toho se uvádí i špenzr, což je vesta s přehrnutým límcem, zapjatá ke krku; tvoří přechod už k městské módě.

Halina. Nosila se ve všední den a byla bílá, ze silné vlněné látky (z ovčí vlny), starobylého střihu, s červeným nebo střídmě barevně vyšitým límcem, též červeně lemovaná, vzadu s límcem obdélníkovitým, hluboko spadajícím k pasu, který se za nepohody přehazoval přes hlavu. Halina byla značně dlouhá i široká a převazovala se třebas jen povříslem. Je na obraze Korompayově i uvedena v pozůstalostech ze zač. 19. stol.; u 82letého starce se uvádí jako stará.

Plášť. Svátečním oděvem byl volný plášť, velmi drahý, který si nemohl každý pořídit. Na Hornově obrázku z Líšně má rokokový střih; ze západního Brněnska není pro něj zpráv. Už v letech 1830 se nosily volné pláště pelerinového střihu s jediným dlouhým límcem, jak se o nich hojně zachovaly zprávy ve Střelicích, ve Vysokých Popovicích a Řeznovicích (Aug. Kratochvíl, 1904, 238, 305), nebo s mnoha — až sedmi — postupně se zkracujícími límci, cimbály. Počet límců se řídil zámožností sedláka. Doloženy jsou z Ořechova. (A. Slavík, 1897, 234). Pláště bez bližšího popisu se uvádějí v Jundrově a Lískovci (A. Slavík, 1897, 134, 174). Nosily se ještě v druhé polovině 19. století na svatby a chudší si je půjčovali.

Kožichy. Velká různost vládla v kožiších. Byly buď krátké, těm — pokud vím z pozůstalostí — říkalo se kamizola, nebo byly tříčtvrtní a dlouhé. I nejstarší pozůstalosti svědčí o kožiších „sauknem potaženvch", staří informátoři mluví však především jen o kožiších hnědavé barvy bez sukna, na zádech barevně vyšitých. V zimě se nosily srstí dovnitř, v létě srstí nahoru. Je to doloženo v Ořechově, Žebětíně a Bohunicích.*)

Mužské šátky. Na začátku 19. století se nosil okolo krku flór i plátěný šátek. Od let 1830 asi do poloviny století najdeme však už také černé šátky hedvábné.

Úprava vlasů a pokrývka hlavy.

Podle dokladů z Ořechovska prý nosili sedláci na začátku 19. století cop, později vlasy učesané na pěšinku, v týle hodně dlouhé, vpředu krátké. Tento způsob vidíme i na fotografii z let šedesátých u muže, který už odložil kroj. Starci ještě v devadesátých letech 19. století jsou bezvousí.

Na počátku 19. věku se podle zprávy Slavíkovy (1897, 234) nosily třírohé klobouky, ve třicátých letech už s velmi širokou střechou, černé, zdobené rozpletenou šňůrkou nebo housenkou různých barev. V zimě se nosily nízké čepice, ve třicátých letech však už hodně vysoké.

Toto oblečení, pokud se zachovalo u rolnické části obyvatelstva, během 19. stol. se už neměnilo. Jedině košile podléhala dobové módě. Nejdříve se všívala u límce i u rukávů do pásku, později se přední část *-šmizla-* zdobila sámky, krepinkami, kraječkami nebo bílou výšivkou a škrobila se. Mezi městskou módou a venkovským oblečením nebylo přechodných typů.

*) 78letá Antonie Stejskalová, roz. Křížová, bytem v Bystrci, vypráví o tom, jak jí dědeček — původem ze Žebětína — často říkával: Copak včil nevijó nic, co só žně. Dřív žili (žali) v kožichách obráceněch na robe. Slunko moc pražilo. (Kožich je chránil před sluncem.)

Ženský kroj v druhé polovině 19. století.

Od sedmdesátých let min. stol. se rozvíjí brněnský průmysl velmi rychle, takže v něm nachází stále více obyvatel zaměstnání a stále více tu pracují také ženy. Textilie obecně zlevňují. Proto se v této době (zvláště v letech 1875—1895) znatelně změnil také lidový oděv na Brněnsku.

Vývoj těchto změn byl nerovnoměrný, proto považuji za vhodné dělit tu Brněnsko pro přehlednost na okrsky podle uchování kroje.

Materiál. Názvy sukní mluví o materiálu, ze kterého byly šity: všední byly *tiščenke, kanafuske, kartónke,* později *krizétke.* Z podobného materiálu byly kabátky a kacabajky. Zástěry na všední den byly modré plátěné, polosváteční z plátna bílého. V zimě se na všední den nosily sukně *barchanke, kalmučke, trajde.*

Polosváteční byly z pracího materiálu *(kartónka a muselinka),* těžší *kemka,* později *plyška.* Na hody, na velké svátky a na svatbu se nosily hedvábné *hatlaske,* teplejší byly *kašmírke.* Sváteční zástěry byly hedvábné, později brokátové, plyšové, ternové.

Kordule byly brokátové, hedvábné, ornátové, damaškové, později černé nebo vůbec jednobarevné soukenné, sametové.

Všední půlky byly kartounové, ušité z poloviny šátku, sváteční bílé plátěné, ke slavnostním příležitostem hedvábné šátky s třásněmi. Všední šátky na hlavu byly *turecké,* ruční tisk s červeným nebo modrým vzorem na bílé půdě, sváteční *sakské* nebo *vídeňské.*

Základní typy oblečení okolo roku 1885. V letní všední den se do pole nosily rukávce, totiž košile jako svrchní odění, a kordule s kartounovou půlkou. Do Brna se na to nosil kabátek, zástěra se brala bílá vyšívaná. Někdy se tak ženy oblékaly i na pole, kde se před prací převlékaly. Kolem r. 1885 tak chodily ženy i do továrny. Škrobený turecký šátek dobře držel tvar, a proto se vázal v pondělí pro celý týden.

K tanci se nosily první den rukávce a barevná sukně z dražšího materiálu, hedvábná zástěra a do kordule zastrčený hedvábný šátek. Bílá vrchní sukně byla považována také za svátečnější, k ní vyšívaná půlka a hedvábná zástěra. Druhý den se nosily kartounové sukně, bílá kordule a mohlo se jít i bez půlky. Vídeňský šátek se nepral, a proto neškrobil a vyvazoval se vždy znovu.

Do kostela a později vůbec se nosil kabátek s vyšívanou půlkou a vyvázaným šátkem, na velké svátky nejpěknější, co v domě bylo, a bral se hedvábný šáteček na krk. Na svatbu přehazovala nevěsta a v Troubsku i první družička dlouhý kus plátna, jak byl popsán už u Střelic (M. Ludvíková, Čas. Mor. mus., 1955, 171).

V zimě se nosily kabátky podšité kožešinou a pod vlňák obyčejná půlka, vzniklá úhlopříčným rozstřižením vídeňského šátku.

Střih, výzdoba a názvy byly uvedeny u Střelic.

Krojové okrsky na západním Brněnsku.

Jihozápadní okrsek. Městem, kam chodili lidé z Ořechovska prodávat zemědělské výrobky, byly Dolní Kounice. Do zaměstnání se chodilo sem i do Brna a do modřické cihelny (sezónně, na zimu), v létě se pracovalo na poli nebo v lese. Domů se z továrny docházelo jednou týdně, přes týden se v Brně přenocovalo v továrně nebo v noclehárnách (na př. v domě *U sedmi švábů* na Pekařské ul.); členové rodiny donášeli jim vždy ve středu buchty *bacóche.*

S ostatními obcemi blíže k Brnu se tito lidé málo stýkali. Jednak mezi nimi ležely německé vesnice, jednak je od Střelicka odděloval dosti neschůdný terén (kopce, les).

Pro tuto isolovanost a protože na celém Ivančicku mizel kroj dříve než na

užším Brněnsku, nenosil se tu typický ženský kabátek a půlka u mladých po r. 1885.

Pro tyto okolnosti není vhodno řaditi Ořechovsko k užšímu Brněnsku. Přesto však sem jihozápad přiřazuje pro velký vliv vlastenecké skupiny ořechovské kolem Národopisné výstavy, jaký měla na př. na Troubsko.

Západní okrsek. Druhý okrsek — západní — tvoří obce ležící na západ od Brna. Jsou to především Nebovidy, které byly sice přifařeny do německých Moravan, ale raději chodily kamkoliv jinam. Ženy si dávaly obuv šít v Bohunicích a složitější oblečení v Troubsku, zase zde se síťovaly krajky, které byly oblíbené v Troubsku.

Obr. 1. Svobodná dívka z Komína v kroji k tanci. Počátek 20. století.

Do okrsku patří dále Střelice, které byly nejzazší obcí, odkud se z práce denně chodilo domů a odkud se docházelo na trh do Brna, potom Troubsko s přifařenými Ostopovicemi, Bosonohami a Popůvkami, Lískovec a Bohunice, které byly přifařeny na Staré Brno, a Žebětín. Tomuto okrsku neříkáme „troubský", protože by to bylo nepřesné.

Severozápadní okrsek. Zde nejsou mezi západním a severozápadním okrskem tak přesné hranice jako mezi západním a jihozápadním. Kohoutovice a částečně Žebětín tvoří přechod. Pak sem patří farnost bystrcká s obcemi Bystrc, Kníničky a Rozdrojovice a komínská s Komínem, Jundrovem a Žabovřeskami. Datování je jako v jihozápadním okrsku.

Jihozápadní okrsek. Do jihozápadního okrsku patří farnost ořechovská s obcemi Ořechov, Ořechovičky a Hajany a tikovická s obcemi Tikovice, Radostice, Prštice a Silůvky.

Dík Fr. Kyselkovi, dlouholetému řediteli ořechovské školy, je o kroji z 1. pol. 19. stol. dosti zpráv. V osmdesátých letech minulého století nosí však kabátek s půlkou už jen starší ženy. Tak je vyfotografována babička Párová nebo známá lidová lékařka Lemonka. Kabáty mají u ramenou velmi baňaté rukávy, manžetu jinobarevonu, asi 7 cm širokou. Na krku se nosil hedvábný šátek (na fotografii je pruhovaný). V méně slavnostní chvíle se nosí i vyšívané půlky. Sukně jsou velmi dlouhé a sahají až po zem, zástěra je hedvábná.

Ženy dnes staré 80 let už kabátek nenosily, zatím co v sousedních Střelicích si jej pořizovaly ještě o 10—15 let mladší. R. 1896 napsal o tom František Kyselka: „Nyní nosí ženské svobodné i vdané, jak je v kterémkoli židovském krámě vidíme, sukně látek všemožných (i atlasové), barev často na nemožnost hraničících (bílým plátěným říkají „vapéry"); přes ně uvazují zástěrky rovněž tak roztodivné, hlavu zavazují sice dosud svobodné šátkem (ne však vždy a všechny)." (F. A. Slavík, 1897, 234.)

Košile. Pozdější spodní košile měla rukávy hladké, nenabrané, a to se přenášelo i na rukávce (Radostice). V posledním období se rukávy zvětšují. V té době se košile zapínala u krku, kde byla všita do pásku, později se opět stahovala barevnou stužkou. V době úpadku vkusu měla zapínání i vzadu. U krku byl malý límeček *krézlíček*, nosily se skleněné perličky, korálky. *Bóčata*, t. j. totéž, co jinde *jelita*, se později přivazovala na stuhu, když se spodní kordule změnila v živůtek.

Sukně. Sukně se nosily tři spodní a vrchní. Byly nažehleny do větších skladů, na „mladé hody" se nosily — jakož i rukávce — jen vapérové. Nosily se dosti dlouhé, na tanec kratší, do poloviny lýtek.

Zástěra. Svátečním zástěrám se říká fěrtochy. Mohly být i brokátové, ale ty nosily jen bohatší. Bývaly hodně široké.

Kordulka. Starší kordulky měly delší šosky, později byly bez nich, vzadu do hrotu a aby udržely tento tvar, vyztužovaly se *fišpánkou*. Tak byla šita kordule piketová, která se nosila druhý den k muzice nebo doma, bílá, aby se mohla vyprat. Na hody byly kordule na zapínání a přes to se šněrovaly, k tanci královniček se jen zapínaly. Pozdější jsou černé sametové nebo v Radosticích soukenné, barevně vyšité naturalistickými vzory.

Půlka. Půlky se v té době nosí jen k tanci. Jsou to malé, hedvábné nebo damaškové šátečky, zasunují se do kordule, nebo velké trojcípé *tyanglové*, nejdříve nevyšívané a tak se udržely v chudších vesnicích (Radostice), později strojově vyšívané (vyšívala Pankrácová v Ořechově). Uvazovaly se přes korduli jako plátěné půlky, na jejichž místo nastoupily.

Kacabajka se nelišila střihem ani zdobením od těch, které známe odjinud. Kožešinou podšitá byla méně častá. Šůskům vzadu na kacabajce se v Radosticích říkalo *trdelníke* nebo *frcolka* tak, jako i po druhé straně Brna.

Šátky. Déle než ostatní součásti oděvu se udrželo nošení vídeňského šátku. Oblíbený byl s černým středem (*černó hlavó*). Uvazoval se jinak než v sousedních Střelicích, měl méně přísná pravidla vázání, *pótec* mohlo být vidět i ne. Dříve se také nosily vysunuté rožky šátku nad čelem, zvláště u šátků menšího formátu, ale později je ženy pečlivě zastrkovaly a nechtěly chodit jako ve Střelicích, jako *čcrti drkati* (Radostice).

Velký přehoz vlňák se jen přehazoval ,nesvazoval se ještě vzadu. Na velké svátky, k úvodu nebo na křest se nosil bílý.

Západní okrsek. Oblečení kolem 1885. Mužského kroje se drží jen starci ve stáří kolem 65 let, jejich synové nosí už šaty cajkové. Těm, kteří chodili ještě v koženkách a v korduli, posmívali se v Žebětíně *hadrláci*. Nejdéle chodili v mužském kroji v Troubsku a ve Střelicích.

Ženský kroj. Spodní oblečení: Spodní košile z hrubého plátna u krku na stažení, bez jiného rozstřižení, s menšími baňatými rukávky se nosí ještě v Troubsku a v přifařených obcích. Zde je nosily stařenky až do smrti na všední den jako vrchní oblečení s kartounovou půlkou a kordulí i tehdy, když je mladší napomínali, že se to už dávno nenosí (kolem r. 1912). Spodní kordule se často najde jako rovný pruh plátna, ale vedle toho též podobného střihu jako kordule horní. Vždy k ní byla přišita *jelita,* velmi důležitá pro tvar sukní, aby děvče nevypadalo jako *pecovy pometlo.* Srovnej i troubskou píseň:

Obr. 2. A. Párová z Ořechova, zpěvačka a informátorka Lucie Bakešové. Příklad odění starších žen z let kolem 1890.

Co, chlapci, myslíte,
že za ňó chodíte,
ona má zašité
láskavek v jelitě.

Nejenom láskavek,
i také hledíček,
zlámanó jehličko,
dvórohé knoflíček.

(Kocman, 1895, 52.)

Sukně: Ve všední den se nosí 2—3, ve svátek 5—7. Ve farnosti troubské se spodní sukně podkasávala a převazovala přes jelita, takže tvořila jakousi turnýru. V Bohunicích, Lískovci a Kohoutovicích se upravovala do větších skladů, v ostatních má sklady velmi drobné. V posledním stadiu je bílá horní sukně celá *štikovaná* (ze strojového vyšívání) nebo zdobená krajkou (v Žebětíně a v Troubsku).

Sukně z jemného materiálu se podšívaly *škrupkou* (organdi). Nejstarší babičky mívaly při dolním okraji přišitou červenou stuhu. Sukně bývají však také zdobeny

jednoduchým stehovým vyšíváním. Jsou dlouhé do poloviny lýtek, tedy kratší než v okolních vesnicích, a v bocích kulatější.

Zástěry. V té době se názvy pro zástěry a fěrtochy nerozlišují, ale běžnější je první název. Nejstarší barevné zástěry jsou bez ozdob. Potom se dole začaly šít zuby. Další vývoj je stejný jako v jiných vesnicích.

Rukávce se dále nevyvíjely.

Kordulka byla vždy z pestré látky, byla takřka celá kryta půlkou. Ze začátku měla krátké šůsky vzadu s ozdobou, které se v Troubsku říkalo *peřinke*. Později se šůsky kordulí, nošených bez půlek, všude prodlužovaly a skladů vzadu přibývalo (*frcolka*).

Kabátky. Jejich střih se během 19. století měnil málo. Zvětšil se výstřih, aby se lépe uplatnila půlka, a manžety se více ozdobovaly. Nejstarší jsou úzké jinobarevné, později jsou zakončeny ještě zuby z téhož materiálu jako kabátek a v době před zánikem se zvětšují a mají podobu trojúhelníku nebo polokruhu. Jsou zdobeny stehovým nebo plným pestrobarevným vyšíváním. Obloučkům vzadu na šůscích se říkalo v Bosonohách *tunélke*. Po první světové válce se kabátky přešívají na kacabajky.

Kacabajky vzadu s ozdobou zvanou *kohótke* nebo *frcolka* začínají převládat po roce 1900, ačkoliv se kabátek u starých lidí drží ještě dlouho. Přepásaná *pluska* po r. 1920 se nosí v Nebovidech a ve Střelicích.

Půlky. Hedvábný červený šátek se podkládá plátěným trojúhelníkem, vroubeným ruční krajkou. Je jen pro slavnostní příležitosti, jinak se nosí velká plátěná vyšívaná půlka. Vyšívání půlky bylo nejdříve sestaveno „do zubů", později, když bylo oblíbené vroubení řídkou ruční krajkou, která se škrobila a želízkem varhánkovala, zuby se zarovnávaly krepinkami nebo krajkou. Pak se přišívala kraječka asi 1 cm široká a k ní teprve široká krajka. Takto prý lépe drží varhánkování.

Velmi oblíbená v troubské farnosti byla síťovaná *nebovidská krajka*, protože byla bělejší, řídká a pevná, nitěná, a dobře držela škrobení. Vzorek byl vyšit silnější bavlnkou. Tuto krajku síťovala, jako už její matka, Josefka Polcarová, která zemřela svobodná kolem r. 1910 asi ve věku 50 let. Zákaznice k ní docházely a objednávaly si vzorek. Na půlku se spotřebovalo až 9 *loktí* krajky, protože byla bohatě naskládaná kromě částí, které při překřížení přišly pod paže.

Také všední půlka kartounová byla vroubena krajkou, želízkem varhánkovanou.

Půlka se nosila na korduli. Kabátek jako by se oblékl na ni, neboť překřížení bylo schováno pod ním, a do jeho výstřihu byla krajka pečlivě vyložena; proto dva horní knoflíčky zůstávaly rozepjaty.

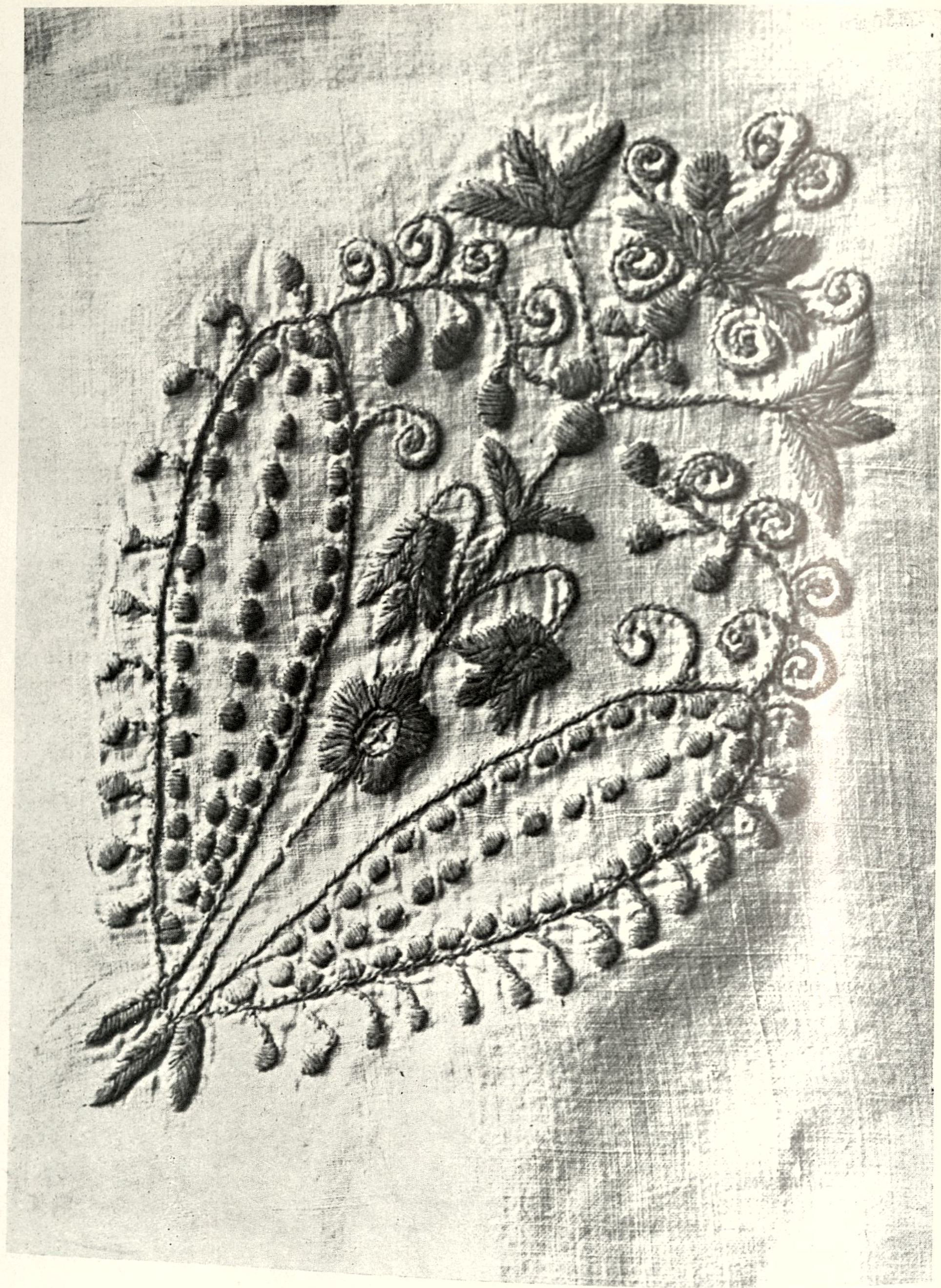
Šátky. Kolem r. 1885 plachetky doznívají a nosí se šátky vídeňské. Nosí se ke starší kacabajce vyvázané či *zavázané* na úzko *na koleno*, ke kabátkům a k rukávcům vzadu paprskovitě rozložené. Ve Střelicích a v troubské farnosti byl úvaz stejný, varianty v základě stejného úvazu byly v Moravanech a v Nebovidech, pak v Žebětíně, pak v Lískovci a v Bohunicích. Sváteční a všední úvazy byly stejné, ale všední mohl být jednodušší (viz Střelice).

Severozápadní okrsek. Patří k němu farnost bystrcká a komínská. Kroj se přestává nosit dříve než v západním okrsku. 86letá (podobně jako v Ořechově) kabátek s půlkou už nenosila. V Kohoutovicích se kroj udržel déle než v uvedených vesnicích, tvarově se částečně přiřazuje k Bohunicím (počet sukní a skládání), částečně k Jundrovu (tylové půlky a úvaz šátku).

U rukávců, které měnily střih jako na Ořechovsku, se po odložení půlky jako ve Střelicích a na Ořechovsku zvětšuje límec, odděluje se a zapíná vzadu.

Obr. 3. Detail pliny z Ořechova, červená výšivka hlavního rohu. Velikost motivu 23,5×14,5 cm.
Z národopisných sbírek Moravského musea.

Obr. 4. Červeně vyšitý motiv pliny z Ořechova. Velikost motivu 15,5×10,5 cm.

Obr. 5. Červeně vyšitý motiv pliny z Ořechova. Velikost motivu 15,5×12 cm.

Obr. 6. Figurální detail plachetky z Ostopovic, vyšití bílé. Velikost detailu výšivky 12×10 cm.

Obr. 7. Detail plachetky ze Střelic. Velikost motivu 23×18.5 cm.
Z národopisných sbírek Moravského musea.

8. Plina z Ořechova, bílé vyšitá, s červeným monogramem. Rozměr motivu 20×20 cm. Z národopisných sbírek Krajského Vlastivědného musea v Olomouci.

Obr. 9. Užší cíp půlky z let 1890. Žebětín. Z národopisných sbírek Moravského musea v Brně.

Obr. 10. Bývalé brněnské tržiště r. 1935.

Anachronické je, když tento límec nosí dnes při slavnostech i tehdy, když vezmou hedvábný šátek na krk.

Kordulky zde déle udržely tradiční tvar úzkých šůsků, i když se materiálem přizpůsobily době.

Sukně jsou delší než v západním okrsku a mají jen několik velkých skladů. Teprve po 1. světové válce se zkracují podle vzoru kyjovského kroje. Neříká se *šorce; bíláke* se říká jen v Kohoutovicích. Jelita se v pozdější době upevňují na stuhu.

Fěrtoch. Rozlišují se všední zástěry a sváteční fěrtochy nebo *fěrtuchy* (Bystrc). Ty jsou hodně široké, ušité až ze dvou půlí. Starší se celý navlékal na šňůrku, mladší se nabíral do límce, s nabíráním blíž k okrajům.

Půlky se nosí jako na jihozápadě jen k tanci. U tylových půlek se cípy, které přišly při překřížení dozadu, vroubily ruční krajkou, škrobily a varhánkovaly jako dříve u plátěných půlek. Tylové půlky se nosí také v Žebětíně.

Kacabajky. Při poměšťování kroje se zde nenosily kacabaje se šůsky lemovanými šňůrou, ale více strojovou hedvábnou krajkou. Velmi častá je jupka s přeloženým límcem, který je na západě a jihozápadě jen stojatý.

Šátek. Děvčata nechodívala prostovlasá, ale ve vyvázaném *vídňáku*. Dříve nebylo vidět pod ním vlasy, tento zvyk se ujal až po 1. světové válce.

Stárci zde mívají vysokou úzkou kytku z rozmarýny a umělých květin, upevněnou na drátě. Nosívali na levé straně pasu také modré hedvábné šátky s vyráženými kvítky.

Úprava a uschování kroje.

Škrobení. Všední oděv se škrobil ve vařeném *jablóškovym škrobo.* Spodní sukně nedělní a na tanec a rukávce se škrobily za syrova. V západním okrsku se nejdříve usušily, daly do sklepa zvlhnout a pak se rukou dělaly drobné varhánky. Poskládaná sukně měla šířku předního rovného dílu a převazovala se šňůrkou. Šorce se nesměly žehlit bezprostředně před nošením, aby se *nerozkřídlily.* Sukně vrchní z lehčího materiálu se několik dní před hody poskládala do bezprostředně předcházejícího šorce a obě sukně se pak najednou oblékaly.

Bíláke a vůbec škrobené sukně se ukládaly v „dutině" vystlané postele (v Radosticích se jí říkalo *bunkač).* Horší se věšely v komoře. Sukně z lehkého drahého materiálu, které se nepraly ani neškrobily, dávaly se do prádelníku, svinuté do roličky zároveň s papírem. Tam byly i zimní sváteční sukně.

„Glancování". Glancování zástěr prováděla Marie Křížová, nar. r. 1837, která bydlela v Žebětíně č. 31, kam se provdala z Ostopovic. Této práci se naučila od své matky Viktorie Linduškové, nar. r. 1809 v Ostopovicích. Když se Marie provdala do Žebětína, odstěhovala se tam s ní i její matka a tam tuto práci prováděly obě.

Dcera Marie Křížové, Františka, provdaná Kozlová, nar. 1872, o tom vypráví: Zájemci si přinesli již ušité zástěry z modrého nebo bílého, velmi hustého a pevného plátna. K barvení se připravil roztok z barevného dřeva (třísla), t. zv. pryzilových třísek, které se nejdříve 12—24 hodin vlhčily ve vodě. Pak se v ní půl hodiny vyvářely a do tohoto černě zbarveného roztoku se přidal škrob a modrá skalice („kuprvosr"), která působila jako katalysátor. Zástěry se do něho namáčely a bez vyždímání daly sušit. U modrých nebo již jednou leštěných stačilo to jednou, ale u zástěr z bílého plátna se namáčení po řádném usušení třikrát opakovalo. Mezitím se připravila na lavici buková deska velikosti asi 100×30 centimetrů a suchá zástěra se na ni položila. Pak se vždy vodou navlhčilo malé místečko a třelo neboli glancovalo „glancovítkem", skleněným sloupkem dole

rozšířeným, který se ovazoval látkou, aby se mohl lépe držet. Za dopoledne za 6 hodin se vyleštily nejvýše dvě zástěry. Od užších zástěr se platilo 25 kr., od širších až 35 kr.

Leštění byla velmi těžká a namáhavá práce. Maminka i babička informátorky měly na rukou mozoly a ruce od leštění zdeformované, ale přesto tuto práci dělaly rády. Nikdo jiný v okolí zástěry neleštil, z okolních vesnic od Střelic až po Bystrc, Komín, Kníničky a Kohoutovice se chodilo do Žebětína. Staré ženy považovaly takové zástěry za sváteční, hedvábné se nosily až později. Informátorka jako malé děvče naleštěné zástěry roznášela.

Vyšívání.

Zajímavý výšivkový materiál nám poskytuje několik fragmentů kostelních rouch z Tikovic, které jsou nyní uloženy ve sbírkách Krajského vlasteneckého musea v Olomouci. Nejstarší vyšívání je provedeno v barvě černé plochým stehem na antipendiu. Podobný střídmý rostlinný motiv má i fragment, vyšitý smetanovým hedvábím a vroubený paličkovanou krajkou, širokou 3 cm. Ostatní fragmenty z jiného roucha jsou vyšity vrkůčkovým stehem buď čistě geometrickým ornamentem nebo stylisovaným ornamentem z karafiátů. Všechny vzory jsou vyšity na lněném plátně.

Toto vyšívání je formou a částečně i barvou obdobné vyšívání i v jiných krajích Moravy, na př. valašskému, který popsala V. Fialová, a lze je klást do 2. pol. 18. stol. (1951, 162). Podobné je vyšívání na kostelní plachetce z Ratiškovic (Fr. Kretz, 1922, 566).

Další památky jsou až z poloviny 19. století na plinách nebo plachetkách. Plina z Ořechova, vroubená našitými třásněmi, je vyšita bavlnkou červenou se zajímavou komposicí rostlinných motivů i jiných prvků (na př. motiv slunce), ale ve vedlejších motivech už sem proniká i bílé vyšívání, které potom ovládlo úplně. Stopy červeného vyšívání najdeme však i v něm, na př. na plachetce z Ostopovic mají ptáčci červené oči. I monogramy bývají vyšity červeně.

Vyšívání je provedeno plochým stehem, charakteristické je vyšití *hrachůvek*, *mřížek* neboli *katrů* či pavoučků, každé jiným způsobem.

Starší křížkové červené vyšívání zanechalo stopy ve zkomolených monogramech nebo ve výplních květů na konci rukávců z Ořechova. Říkalo se mu *merkované*. Tak také asi můžeme rozumět poznámkám z pozůstalostí „gemerkt“ nebo „nicht gemerkt“.

Na půlkách už toto vyšívání celkem nenajdeme. Pliny se zachovaly spíše než půlky ze staršího období, protože se přestaly vůbec dříve nosit, kdežto starší půlky se nosily do úplného obnošení. Půlky, které známe, mají jen vyšívání předtištěné v Brně. Najdeme na nich vyšívání plné i dírkové, to později převládá úplně.

Ke konci století se zástěry vyšívají barevně, hlavně červeně, velmi jednoduchým naturalistickým vzorem. Barevnost je tu proto, aby bylo vyšívání nápadnější. Působily tu i tendence kolem národopisné výstavy a později po r. 1918.

Období po národopisné výstavě.

Jihozápadní okrsek. Už před rokem 1890 začínají učitelé v Ořechově propagovat a rozšiřovat vyšívání na lidovém oděvu. Zavedli sem slovácké, hanácké, valašské vyšívání, a to jen v modré a červené („slovanské“) barvě. Tyto barvy sice měly domácí tradici, vzory však nikoli. Ale i tak padlo zrno na úrodnou půdu. To, že se tak rychle a v takovém množství ujalo, svědčí už o porušené tradici. Na druhé straně však také o silném národním citu, tím spíše, že byli obklo-

peni německými obcemi na jedné straně, na druhé straně byly blízké Kounice, také se silnou nečeskou menšinou. To, co však lidé začínají nosit, je „kroj národní", zcela v duchu národnostních tendencí devadesátých let.

Libovůle ve vyšívání, zvláště v kombinaci barev, zachází velmi daleko. Nakonec muži nosí normální městské černé sametové vesty, mající záda z jiné látky a třebas i čamarové zapínání — a přední část vyšitou křiklavě naturalistickými vzory. Podobně vyšité nosily ženy černé sametové kordulky a černé klotové zástěry.

Oblíbená je zvláště kombinace barev červené a černé: vídeňský šátek s černým vrškem, už typicky tovární výrobek, vyšívání naturalistických růží červenočerných. Tím vlastně došlo k úplnému protikladu k slovanským snahám paní Bakešové. I tvarově je lidové oblečení rozrušeno: děvčata si po „slováckém" vzoru pod šátky oblékají čepečky, kordulky mívají střih „slovácký" atd.

Jestliže v Ořechově, Ořechovičkách a Tikovicích si mládež z počátku vyšívá uvědoměle „národní" vzory, pak vzdálenějším přifařeným obcím chybí toto uvědomění a jen napodobují.

Vliv národopisné výstavy na kroj v Troubsku.

Troubsko a především též Bosonohy byla obec čistě rolnická, bohatá, selsky uvědomělá. Toto sebevědomí podporovali i poslanci — rodáci. V tu dobu působili v Troubsku uvědomělí učitelé, kteří spolupracovali s Lucií Bakešovou. U lidu našli živý ohlas a podařilo se jim zaktualisovat staré zvyky, takřka už zaniklé, jež se od té doby stále provádějí ve svatodušní svátky. Obléká se při nich určitý oděv — řekněme „kroj" —, do něhož byly nepochybně vneseny dobové prvky z konce století. Na žádné z fotografií před rokem 1895 nenajdeme totiž muže v tradičním oděvu, avšak po národopisné výstavě se do košile, vyšité „národními" vzory, modrofialových kalhot, vyšívané kordule a vysokých bot obléká i představenstvo obce.

Tak i chlapci v obnovené jízdě králů začali oblékat bílé kalhoty do vysokých bot, bílé košile, modré kordule kromě *šerhy*, který má korduli červenou, a krále, který sedí na koni na vídeňském šátku v bílém šorci, v bílé košili, na hlavě má vysoký věnec z umělých květin, kůň ve hřívě a v ocase má zapleteny papírové barevné pentle.

Na obrázku, reprodukovaném v Zeitschrift für österreichische Volkskunde (1895, 274) vidíme děvčátka — tanečnice z královniček — oblečená do kabátků, půlek, bílých vyšívaných zástěr, jen menšina z nich má rukávce. Dnes tančí všechna v rukávcích. Nad králem, kterého představuje děvče, a královnou, oběma v barevných (plyšových, hedvábných nebo atlasových) sukních a malém hedvábném šátku na krk, zastrčeném do kordule, drží baldachýn z bílého potištěného malovaného vlňáku upevněného na březových větvích.

Trvale po národopisné výstavě se udrželo barevné (červené a modré) „národní" vyšívání na zástěře a na ozdobném kapesníku, méně často na rukávcích. Dnes se v červené barvě rozšiřuje v úzkém proužku i na horní šorec. Rovněž se udrželo vyšívání na mužské korduli, kde je střídmé, provedené dobovou bavlnkou nebo hedvábím; připomíná vyšívání na ženských kabátcích, a proto není tak rušivé.

Kolem r. 1910 se vyšívalo tímto způsobem více, na plachtách na vystlanou postel, záclonkách, bílé korduli, která se nosila k muzice večer nebo druhý den, na malém *krézlíčku* u rukávců, nošených bez půlky. Nikdy však nedošlo k anarchii, protože tradice je tu dodnes živá a jakékoliv vybočení je tu velmi přísně kolektivem posuzováno. Kroj s půlkou se ovšem nosí jen ke svatodušním slavnostem.

V sousedních vesnicích měla výstava jen pomíjivý vliv, který byl ohlušen bouřlivým růstem brněnského průmyslu kolem r. 1900. Ve Střelicích byla také asi r. 1895-96 přednáška, podporující národní uvědomění, našla živý ohlas a nadšení u lidu, jak víme z dopisu prosté dívky Josefky Sklenářové bratrovi na vojnu a z dopisu učitele Petra Sklenáře; nikdo však dále nepokračoval v započatém díle a vyšívání z oblečení zmizelo.

V ostatních vesnicích se barevné vyšívání vyvíjelo poněkud odchylně, v jádře však v typu, který byl zde popsán.

Příloha.

Školní kronika z Ořechova, zápis nedatován (pochází asi z r. 1896), 180:

V těchto dnech dostalo se škole naší vzácného daru. Daroval totiž p. Frant. Bakeš, majitel velkostatku v Ořechovičkách a nadučitel na odpočinku, škole naší 131 národních vzorků ku předtisknutí pro vyšívání. Dar ten zaslala paní Lucie Bakešová s vřelým vlasteneckým přípisem tohoto znění:

Kdo miluje vlasť a národ svůj, záleží mu na tom, aby vždy a všude tento byl povznášen. Nastala doba národopisného hnutí. Archeologové a antropologové pátrají po původu toho onoho národa; každý národ myslící chce věděti, jaké byly začátky jeho, co vytvořil, jak se vzdělával, zušlechťoval — slovem: jak velký má podíl v kultuře světové a jak svérázným byl.

Národ náš vždy a všude byl odstrkován a tupen a za nevzdělaný a surový prohlašován. Záležeti musí každému vlastenci, aby dokázal, že to není pravdou, že národ náš měl svou vlastní velkou vzdělanosť, že ze sebe samostatně se vyvíjel.

Poznali jsme, že národopisnými výstavkami místními značný pokrok ve studiu etnografickém docílíme a že nejvyšší čas jest, abychom dílo Sušilem, Bartošem a jinými vlastimily započaté rychle dokončili a zbytky dávné svérázné vzdělanosti našich předků sebrali; vždyť starší lidé odumírají a památky staré s nimi.

V národě denně se vytrácí svéráznosť a vše urovnávající světa běh (který bychom též modou nazvati mohli) smazuje i z nás svéráznosť naši.

Vynikající ušlechtilou vlastností jest naše národní ornamentika a naše vyšívání. Kdo ponejprv spatří výšivky staré ať české, ať slovácké, hanácké neb valašské, žasnouti musí nejen nad volbou barev, vzláštní pracnou a krásnou technikou, ale i nad tvorbou vzorů tisícerých.

Ornamenty ve výšivkách našich jsou tak krásné, tak ušlechtilé, že odpůrci naši ve Vídni při výstavě olomouckého vlasteneckého musea neváhali nazvati je klasickými.

Jelikož v lidu našem — zvláště kolem Brna — vyšívání (až na bílé) skoro úplně vyhynulo, umínili jsme si, do našeho kraje vnésti opět ony krásné vzory z jiných koutů Moravy a lid opět k tomu přivésti, by sobě svůj šat, příbytek i chrám ozdobovali vlastní ruční prací, a to vlastními národními vzory.

Dali jsme zhotoviti u brněnského vzorkáře Aloise Antoše 131 vzorů vykreslených vesměs z výšivek olomouckého musea. Jsou to vzory valašské, hanácké a slovácké; jen vzor číslo 000 jest český od Turnova a číslo 000 jest z Ořechoviček ze starých záclon, jejž kreslila si stará babička sama. (Čísla v kronice neuvedena.)

Jakmile počali jsme tisknouti lidu vzory na oděv a rozšířila se zvěst o tom i dále, všímali si toho vlastenci i vlastenky a posílali nám z Moravy i z Čech různé části oděvu, plachty a j. k natisknutí, jež pak vyšívali.

Zvláště pak když rozšiřoval se obřadný tanec (vlastně soubor tanců) „Královničky", tisknuto pro tančící děvčata velmi mnoho; vždyť každá „královnička" chtěla míti oblek svůj co nejhojněji vyšívanými národními vzory ozdobený. Když roku 1888 výstavka zde pořádána byla, zaskvěly se skvostné naše vzory ponejprv na šatech „královniček" a svatebčanů.

Arciť vynasnažily jsme se s bývalou učitelkou, sl. A. Svobodovou, by za vedení našeho dívčiny přivykly si vyšívati svůj šat a obydlí krášliti vyšitými předměty.

Ponenáhlu se nám to dařilo tak, že v r. 1894 tisknuto již (za rok) 1000 předmětů. (Téhož roku byla výstavka v Troubsku a tisknuto tedy také mnoho do Troubska.)

Od roku 1888 tiskla jsem lidu z Ořechoviček i odjinud s radostí naše krásné vzory a nyní, když opět vyšívání vniklo v lid a, jak doufáme, nikdy nevymizí, darujeme všechny naše vzory počtem 131 škole ořechovské. Representují kapitál 150 zl.

Mimo to jest krabice, z níž se tiskne (za 5 zl.) na barvu modrou a druhá (za 2 zl.) na barvu bílou.

V dalším vyslovují dárci přání, aby vzory ty lidu tisknuty byly — což by snad sl. učitelka ručních prací konati mohla.

Potřebný obnos na barvu a obnovování vzorků zjednán budiž nepatrným poplatkem za tisknutí vybíraným. K vůli úplnosti uvádím také, jaký by ten poplatek podle přání pí. Bakešové býti měl:

Za kapesník s úzkým vzorem	2 kr.
za kapesník s širším	3 kr.
za kapesník s velmi širokým	4 kr.
za plachtu	12 až 15 kr.
za kordulu	4 až 5 kr.
za rukávky ke košili	1 až 2 kr.
za zástěru	5 až 10 kr.
za sukni	10 až 12 kr.
za rukávce	4 až 8 kr.
za límeček	1 až 2 kr.

Cirkas n. casimir — vlněná silná tkanina; drkaté — rohatý; dyanglica n. tyanglová půlka, — tylová půlka; flór — mužská užší páska na krk, používaná před šátky; chůvka, chovánka (ve Střelicích mřížka) — úvodnice; kreditor — hedvábná látka, podobná ripsu; moldónka — sukně z moltonu, vlněné proužkované látky s vlasem; šerha — člen královy družiny při jízdě králů, který vyvolával žertovné veršované říkání o místních děvčatech; ternový — z černé vlněné látky; valiska — sukně z jemné bavlněné tkaniny s vetkanými proužky nebo kostkami.

Prameny.

a) Český lid 5 (1896) 9.
Fialová, Vlasta, 1951, 162: Zapomenutý druh lidového vyšívání z Valašska. Čas. Mor. musea 36 (1951) 162—181.
Horn, Wilhelm, Mährens ausgezeichnete Volkstrachten. Brno, 1837.
Klvaňa, Josef, Rubáč a oplíčko. Český lid 8 (1899) 198—203.
Kocman, Fr., 1895, 52: Lidové písně z Troubska.
Kratochvíl, Aug., 1904, 17, 238, 305: Ivančický okres. Vlastivěda moravská II/23. 1910, 21: Židlochovský okres. Vlastivěda moravská II/79.
Kretz, František, 1922, 566: Výšivky. Národopis lidu československého. Díl I. Moravské Slovensko, Sv. II. Praha, Národop. mus. českoslov. 1922, 564—594.
Kronika ořechovské školy, 162: Díl I. Rukopis.
Kunz Ludvík: Lidový kroj na hostýnském Záhoří. Časopis Moravského musea 41 (1956) 137—192.
Ludvíková, Miroslava, Lidový kroj na Brněnsku. Střelice u Brna. Čas. Mor. musea 40 (1955) 164—176.
Slavík, F. A., 1897, 134, 174, 234: Brněnský okres. Vlastivěda Moravská II/6.
Stránská, Drahomíra; 1949, 10, 47: Lidové kroje československé. Díl I. Čechy, Praha, J. Otto, 1949.
1949—1950: Lidové barvené a tištěné tkaniny. Národopisný věstník českoslovanský 31 (1949—1950) 249—271.
Sušil, František, 1951, 413: Moravské národní písně. Praha, Vyšehrad, 1951. 4. vyd.
Šujan, František, 1928, 368: Dějepis Brna. Vlastivěda moravská. Brno, Mus. spolek, 1928.
(Vesna, Brno): Kroj z Bosonoh. Bez roku vydání, rozmnoženo. Mor. museum, Brno, Sign. 3—99.
Zeitschrift für österreichische Volkskunde 1 (1896) 134.

b) Burk, Jan: Brněnský kroj. Český lid 30 (1930) 293—296.
Kunz, Ludvík: Lidový kroj ve Šlapanicích u Brna. Časopis Mor. musea 34 (1950) 367—412.
Babáková, Eva: Zaniklý lidový kroj v Brně-Židenicích a Juliánově. Časopis Mor. musea 36 (1951) 210—226.
Urbachová, Eva: Lidový kroj v Brně-Král. Poli a v Řečkovicích. Časopis Mor. musea 38 (1953) 83—88.
(Vesna, Brno): Kroj z Troubska. Bez roku vydání, rozmnoženo. Moravské museum, Brno, B 3—101.
Smrž, E.: Bosonohy. 1928 (nákladem obce).
Katalog národopisné výstavy v Troubsku, Brno 1894.

c) Kresby (všechny uloženy v Městském museu v Brně).
Rektořík, Frant.: Pohled na Petrov 1817.
Richter, Frant.: Cyklus brněnských vedut, z nich hlavně:
Údolí Svratky mezi Jundrovem a Komínem, 1830.
Pohled na Brno od severovýchodu, 1816.

Brno od jihlavské silnice, 1827.
Brno od Zderadova soudu, 1825.
Před Židovskou branou v Brně, 1825.
Pohled na Brno od Křenové, 1825.
Pohled na Brno se svahů Černých Polí.

Korompay, F. V.: Průvod o Božím Těle v Brně, 1748.
Sachetti, Antonio: Offermanova továrna, 1817.

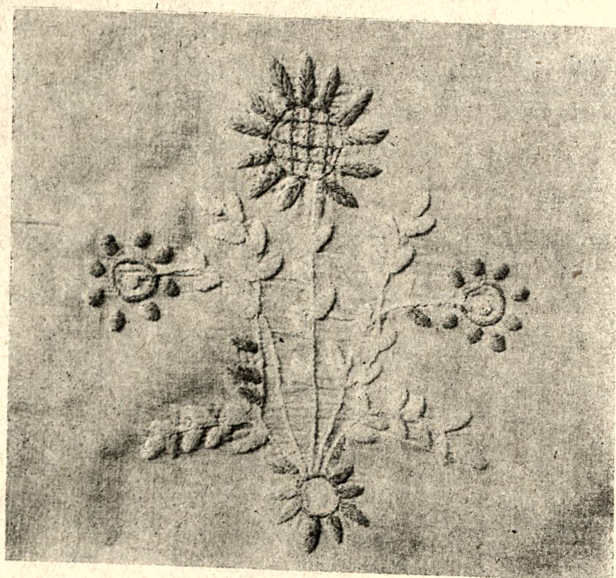
d) Pozůstalosti z patrimoniálních archivů:

Státní archiv: F 3a 15
Žebětín, LII/321—354,
Kohoutovice, II/1—72,
Ořechovičky, VI/1—108.

Z Městského archivu v Brně hlavně tyto pozůst.:
XXIX/55 Jakub Antoš, 1820 (82 let), Lískovec,
XXIX/77 Frant. Morávek, 1821 (80 let), Lískovec,
VI/554 Veronika Pavléková, 1831 (28 let), Troubsko,
VI/567 Rozina Jurečková, 1832 (34 let) Ostopovice,
VI/557 Jan Bezroučka, 1833 (28 let), Popůvky,
VI/556 Kateřina Bezroučková, 1833 (23 let) Popůvky,
VI/572 Marie Lindušková, 1834 (22 let) Ostopovice,
XXXI/68 Marie Kamenická, 1841 (26 let) Střelice.

e) Informátoři:

Bohunice: Anna Šauerová, roz. Jarošová, 87 let,
Bystrc: Ant. Stejskalová, roz. Křížová, 79 let, Anna Havlíčková, roz. Beránková, 78 let,
Jundrov: Frant. Hanušová, roz. Klusáková, 78 let,
Kohoutovice: Marie Valová, roz. Hlavničková, 79 let,
Komín: Klára Kučerová, roz. Staňková, 78 let, Ant. Vašíčková, roz. Staňková, 86 let,
Lískovec: Marie Kraiplová, roz. Střelicová, 70 let, Rosalie Jirglová, roz. Kůrková, 82 let.
Nebovidy: M. Polcarová, roz. Embergová, 84 let,
Ořechov: Anna Knappová, roz. Párová, 79 let, Anna Čechová, roz. Hladůvková, 87 let.
Ostopovice: Josefa Bučková, 83 let,
Popůvky: Cecilie Pazourková, roz. Pazourková, 78 let, Vinc. Bučková, roz. Vyskočilová, 88 let, Antonín Buček, 87 let,
Radostice: Frant. Drimlová, 77 let, Jan Peška, 77 let,
Troubsko: Marie Pokorná, roz. Holánková, 60 let, Ant. Fialová, roz. Kršková, 78 let, Terezie Bartoňková, roz. Doležalová, 55 let
Žebětín: Frant. Kozlová, roz. Helánová, 85 let, M. Kozlová, roz. Křížová, 85 let.

RESUMÉ.

Ce travail est la cinquième part des recherches sur le costume populaire au pays de Brno dont s'occupe la section ethnographique du Musée de Moravie à Brno. Le territoire étudié est situé à l'Ouest de Brno; quelques-uns villages qui y appartiennent sont aujourd'hui banlieu de Brno. Au point de vue économique ce territoire dépend de Brno. C'est à la fin du 18e siècle que l'industrie textile de Brno tire son origine. Depuis ce temps-là les ouvriers trouvaient ici de plus en plus leur occupation au détriment du travail agricole. Le développement de l'industrie et la construction du chemin de fer en 1830 jusqu'à 1860 ont causé une immigration, mais les nouveaux habitants se sont accommodés au milieu nouveau entièrement. Une nouvelle étape de l'industrie de Brno s'annonce à la fin du 19e siècle. Le nombre d'habitants s'acroissait aux environs de la ville, mais le milieu campagnard n'avait plus cette force d'accommodation: au contraire, les nouveaux habitants troublaient la tradition de la campagne. La femme auteur suit des tableaux du 18e et 19e siècle avec les costumes et des sources écrites qui offrent les titres des parties différentes du costume et qui prêtent des informations sur leurs matériaux et sur leurs dates.

Au point de vue matérielle, c'était le drap qui avait prépondérance pour l'été, tandis que la laine non teinte et le drap gros dominaient en hiver. Dans la deuxième moitié du 19e siècle on employait la soie et le brocart pour les costumes solennels.

Les vieux modèles des broderies se maintenaient jusqu'à 1880, puis les broderies devenaient grossières et l'effort de se faire remarquer nuisait à la puissance créatrice. C'est surtout le costume des femmes qui devient riche et luxurieux. Pour les jours ouvrables ainsi que pour le travail il a la même coupe que pour les jours de fête, mais il est fait en matériaux à meilleur marché. Il se change lentement en costume de ville et forme plusieurs types de passage. Le costume des hommes de tous les jours maintenait plus longuement sa forme (les pantalons et la chemise de toile, la blouse de laine non teinte d'une coupe simple), mais le costume de fête s'accommode peu à peu à la ville (p. e. les manteux dits pèlerines avec le collet long). Le costume des hommes n'avait pas de types de passage: il a disparu sans reste en 1890, tandis que le costume des femmes — jeunes et vieilles — s'est conservé jusqu'à la première guerre mondiale. A l'occasion solennelle, on porte le costume de la fin du 19e siècle encore aujourd'hui.

Le mouvement ethnographique et l'agrandissement de la conscience nationale dans les dernières années du 19e siècle ont exercé une grande influence sur la structure du costume. Les modèles de broderie — on les appelle „originaux, slaves" — passaient d'un territoire à l'autre, on portait le costume accommodé aux coutumes qui avaient disparu au milieu du 19e siècle, mais qu'on a réveillées.

Textes des photographies.

1. La jeune fille de Komín dans le costume pour la dance. Commencement du 20e siècle.
2. A. Párová d'Ořechov, chanteuse of informatrice de Mme Lucie Bakešová. Exemple du costume des femmes âgées (autour de 1890).
3. Le détail du fichu d'Ořechov, la broderie rouge du coin principal. Le motif mesure 23,5×14,5 cm. Collections ethnographiques du Musée de Moravie.
4. Le motif brodé en rouge du fichu d'Ořechov. Il mesure 15,5×10,5 cm.
5. Le motif brodé en rouge du fichu d'Ořechov. Dimension: 15,5×12 cm.
6. Le détail figuratif du linge d'Ostopovice, brodé en blanc. Il mesure 12× 10 cm.
7. Le détail du linge de Střelice. Le motif mesure 23×18,5 cm. Collections ethnographiques du Musée de Moravie.
8. Le fichu d'Ořechov, brodé en blanc, avec le monogramme rouge. Dimension: 20×20 cm. Collections ethnographiques du Musée à Olomouc.
9. Le bout plus étroit de la moitié du fichu de 1890. Žebětín. Collections ethnographiques du Musée de Moravie à Brno.
10. L'ancienne place du marché (de 1935); elle n'existe plus aujourd'hui.
11. Le détail du fichu d'Ořechov brodé en rouge et en blanc. Dimension: 12,5×11,5 cm.